

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

RÁKAI ORSOLYA

„És felhozá őket északról és Sinnek földjéről”: a finnugor rokonság és a választott nép mítosza a 18–19. század fordulóján

Szörényi Lászlónak, Hunnia és a delfinek emlékére

Ha megnézzük, miféle kontextusban vetődött fel és vált egyre központibb jelentőségűvé a 18. század végén Magyarországon a nemzeti nyelv művelésének kérdése, azt tapasztaljuk, hogy ez egyrészt a nemzeti szuverenitás problémájával szoros összefüggésben történt, másrészt a művelődést, civilizálódást végső soron politikai követelményként, politikai programként felfogó modernizációs diskurzus részeként. Irodalomtörténészként minderről leginkább csak mint „háttérrel” szoktunk megemlékezni, azt a szílat kiemelve, hogy mindezen események összeműködése – mintegy „mellékesen” – egy újfajta, anyanyelvű, a társadalmon belül viszonylagos autonómiával rendelkező modern irodalomiség-konceptiót is létrehozott. Ebben a folyamatban zajlott a nyelvrokonság felfedezése, pontosabban újradefiniálása is: a hun–szittya eredet mítoszát a modern, nyelvtudományosan megalapozott finnugor rokonság tényének felismerése váltotta fel. A kérdésnek szentelt nyelv- és eszmetörténeti szakirodalom egy további párhuzamot is megrajzol: a mitikustól a tudományos felé, mesétől az igazság felé tartó fejlődés egybeesik a feudalizmustól a polgárosodás felé való fejlődéssel – pontosabban a nemesi nemzet koncepcióját a modern polgári nemzet koncepciója váltja fel, aminek mintegy indikátora az említett nyelvtudomány-történeti váltás is. Ez az elképzelés egyszersmind azt is sugallja, hogy a modern nemzet koncepciója lényegileg független a feudális nemzetfogalomtól, illetve hogy a modern nacionalizmus (mind az úgynevezett „államnemzeti,” mind az úgynevezett „kultúrnemzeti” változata) mentes az irracionalizmusnak azon elemeitől, amelyek a polgárosodás előtti etnocentrizmusra jellemzőek voltak – a modern polgári nemzetállamok nacionalizmusa tulajdonképpen racionális politikai koncepció volna.

A nacionalizmus kérdésének igen kiterjedt szakirodalma azonban ezt a problémát jóval árnyaltabban látja. Még a modernista nacionalizmuskutatók szerint is (akik úgy gondolják, hogy a modern nemzet meglehetősen új, mesterséges képződmény, nem pedig valamiféle organikus, természettől adott kategória, a nacionalizmus pedig ezeknek az új

polgári nemzeteknek a legitimációs diskurzusa) vannak a „nemzeti hagyományoknak” kitüntetett történetei, amelyek mindenekelőtt az érzelmi egység megteremtésére hivatottak. Más kérdés, hogy véleményük szerint e történetek fiktívek, a nemzet kohézióját alkotó retorikai formájukban tudományosan-történetileg nem igazolhatóak, Eric Hobsbawm kifejezésével élve „feltalált hagyományok”, melyek adott esetben nagyon is aktuális politikai célok érdekében történt szelekciók eredményei.

Anthony D. Smith, aki egyfajta köztes álláspontot foglal el a modernista és a „tribalista” nacionalizmus-kutatók között, egy 1991-es előadásában azt a kérdést boncolgatta, hogy vajon mitől függ egyes etnikai csoportok fennmaradása, pontosabban a magukat évszázadokon keresztül folytonosként leíró etnikai csoportok milyen történetek segítségével határozzák meg ennek a fennmaradásnak az indokát. Véleménye szerint egy-egy etnikum egységét (többek közt) egyrészt a közös (dicsőséges) őstől való leszármazás mítoszai biztosítják, másrészt egy bizonyos történelmi tér birtoklásáról-elvesztéséről szóló történetek: „Nemzedékeken keresztül azonosították a közösséget egy adott történelmi térrel és a területet egy adott kulturális közösséggel. A haza nem feltétlenül a közösség bölcsője, viszont biztosítani kell a mozgásteret, a 'táptalajt', a haza 'teremtő géniusza' számára történelmének valamely (lehetőleg távoli) korszakában.” Az eredet történetei mellett azonban a dinamizmus, az „erő” történetei is legalább ilyen fontosak. Ezek a történetek arról szólnak, hogy az adott csoport olyan „szupercsaládot” alkot, melynek történelmi közössége „egyedi, hogy – Max Weber szavaival élve – 'pótolhatatlan kulturális értékek' birtokosai, örökségüket meg kell óvni a belső romlástól és a külső befolyástól, és hogy a közösségnek szent kötelessége kultúrértékeit másokra kiterjeszteni.” Az ilyen közösség „kiválasztott népként” írja le önmagát, s a közös eredet és az aranykor mítoszai mellett e kiválasztottság-tudat ápolása a legfontosabb tényező Smith szerint az etnikai fennmaradás szempontjából.

Smith hangsúlyozza, hogy a kiválasztott nép mítosza nem egyenlő a pusztá etnocentrizmussal: jóval több annál. A kiválasztott nép nem egyszerűen „a világegyetem morális középpontjának tekinti magát” (mint például az ókori görögök vagy a rómaiak), hanem morális kötelezettségek alá veti önmagát: „A kiválasztottság feltétele az, hogy az ember figyelembe vegyen bizonyos erkölcsi, rituális és jogi szabályokat, és csak addig tart, amíg betartja azokat. A kiválasztottság privilégiuma csak azoknak adatik meg, akiket azzá nyilvánítottak, akiknek az életformája a szent célokat fejezi ki. A kiválasztottságot csak azok élvezhetik, akik teljes mértékben megfelelnek a követelményeknek.”

Másutt igyekeztem bemutatni azt a hipotézist, amely szerint a magyar nyelv 18. század végi nemzet-allegóriává, vagy még inkább nemzetszimbólummá válásának igen fontos szerepe volt az irodalom elkülönülésében, s a literátoroknak a „vera nobilitas”-hoz sorolódása egyszersmind a (politikailag akkor érvényes) hagyományos nemesi nemzetkonceptióban is legitimitást biztosított. Ez a folyamat bizonyos értelemben az anyanyelv kultuszát eredményezte, amelynek azután intézményes keretet a 19. században kibontakozó (immár nyelvészeti) nyelvművelő mozgalom és a nyelvészeti stilisztika születő disz-

ciplínája adott. Ebben az előadásban azt szeretném bemutatni, miféle érdekes kölcsönhatás alakult ki a kiválasztott nép mítosza és a nyelvrokonság problematikája között a 18. század legvégén egy olyan allegória révén, amely az aranykor, az ígélet földje és a kiválasztottság mítoszait a reális térről a nyelv terére helyezte át, a haza földjét a nyelv (művelendő és őrzendő) talajával azonosítva. Ez a különös kölcsönhatás ugyanakkor azt is alátámasztani látszik, hogy a nyelvrokonság kérdésében elfoglalt álláspont alapján nem lehet olyan egyszerűen azonosítani az egyik oldalt a nemesi nemzetfelfogással, a másik oldalt a polgári értelmiség nemzetfogalmával: az átmenet sokkal fokozatosabb, és az úgymond modern polgári magyar nemzet nacionalizmusa a mai napig igen sok elemét őrzi a nemesi natio legitimációs leírásainak. Nem utolsósorban épp azért, mert mindkető olyan történeteket mond magáról, amelyeket Anthony D. Smith a fennmaradást biztosító elbeszéléseknek nevez, és mert a nemzet „nyelvébe költözése” őrzi e költözködés kora (a kései feudalizmus) politikaelméletének metaforikus lenyomatait.

A hun és a finnugor nyelvrokonság találkozása és igen érdekes összeegyeztetése Dugonics András műveiben történik meg, két roppant népszerűségnek örvendő regényében – az *Etelkában* és ennek *Etelka Karjelben* című folytatásában –, illetve a történeti munkának szánt *Szittyiai történetekben*. Bár a két első mű „szépirodalmi,” a harmadik „tudományos,” igazából nem választhatók el ilyen mereven: egyrészt mert a korban épp csak elkezdett bomlani az az egységes literatúrafogalom, amelyből majd (többek között) a szépirodalmiság és a történeti tudományosság is elkülönül, másrészt mert Dugonics hangsúlyozza regényei történeti hitelességét, lábjegyzetel, forrásokat idéz. Minden módon megpróbálja érzékeltetni, hogy az olvasót Árpád apánk korába repíti vissza: a korabeli felfogással összhangban úgy vélt, hogy a nép lényegében az ősi nyelvállapotot őrzi, az Árpád-kori embereket saját korának szegedi tájszólásában beszélteti. Harmadrészt a regény műfaja sem nyerte el még végleges helyét a magyar poétikai gondolkodásban, s legitimációjának egyik leggyakoribb módja épp az elbeszélt történet valóságosságának, nem-fikcionális voltának hangsúlyozása volt. Így nem meglepő, amikor Dugonics azzal a szándékkal lép fel, hogy rekonstruálja a magyar honfoglalás korának „igaz történetét” (s az sem, hogy regényeit sokan történetírásként olvasták). Ehhez pedig felhasználja mind a történetírói hagyományt, mind saját empirikus kutatási eredményeit (szegedi népnyelv), mind pedig az új hírt: a finnugor – vagy ahogy a korban mondták, „lapon” – rokonság felfedezését.

A jezsuita Sajnovics János munkájának (*Demonstratio...*) fogadtatásáról sokáig az volt a vélemény, hogy míg külföldön sikert aratott, itthon elutasították, mert a „halzsíros atyafiságot” a korabeli (nemesi) közvélemény nem tartotta elég előkelőnek. Bíró Ferenc az újabb kutatások (elsősorban Éder Zoltán és Szauder József) eredményei nyomán rámutat, hogy a kép távolról sem ilyen egységes, ám ebből azt a következtetést vonja le, hogy a tekintélyes opponáló a rendi felvilágosodás írói köréből kerültek ki (akiknek álláspontját Bessenyei egy későbbi művéből rekonstruálja – e műről később lesz szó). Míg Éder Zoltán szerint Barcsay, Orczy és Beregszászi elsősorban azért utasította el a

lapp rokonságot, mert Sajnovics jezsuita volt, Bíró szerint az ellentábort képviselő Besse-
neyei erkölcsi jellegű érveivel szemben Dugonics immár a nyelvközösség tényére épít, s
ezzel kimondatlanul az anyanyelv egységére építő polgári nemzetkoncepció felé mutat,
szemben a nemesi virtus társadalmat megosztó fogalmával. Az, hogy a regény olyan nagy
sikert aratott, annak a jele volt, hogy a tradicionális nemesi ideológia ekkor már nem volt
olyan erős, s a születő (de 1795-ben drámai hirtelenséggel eltűnő) új polgári értelmiség
műve a nyelvre építő, egyszersmind etnikai alapú, modern polgári nemzetkoncepció. Ők,
a „penna nemessége” váltja fel a „kard nemességét”, s szinte minden kulturálisan előre-
mutató tendencia végső soron az ő fellépésükhöz köthető, amint Bíró periodizációjából
kiderül.

A továbbiakban azonban maga is elismeri, hogy ez az elképzelés nem mentes az
ellentmondásoktól: egyrészt a penna útján elérhető nemesedés egyik legfőbb propagátora
maga Besseneyei, aki a tradicionális nemesi nemzetfogalom képviselőjeként állítódott
szembe a plebejus Dugonicsal. Másrészt Dugonics maga nemesítési kérelmet adott be,
épp a magyar nyelvnek és irodalomnak tett szolgálatai elismeréséül, mintegy szó szerint
értve a penna nemessége kifejezést. Harmadrészt, mindezzel összefüggésben Bíró meg-
említi, hogy épp Sajnovics ellenfelei, akik a „rendi felfogás hívei voltak” és „a nemzetről
elitista módon gondolkodtak”, szerették volna saját korukban immár nem a kard vitézei-
ben, mint hajdan, hanem a penna bajnokaiban látni „a nemzet irányító erejét”, holott ez
a fentebbiek értelmében ellentétes volt érdekeikkel (hacsak nem magukat szerették volna
egyszersmind a penna bajnokainak szerepében is látni – így viszont abba az állításba üt-
köznénk bele, amely szerint a rendi felfogás és a kulturális érdemen illetve a nemzet
nyelvi felfogásán alapuló új nemesség ellentétes egymással). Arról viszont nem esik szó,
hogy az 1790-es rendi országgyűlés nemzeti felbuzdulásában többször elhangzik, hogy
„mindannyian Etelkából puskáztuk a hazafiságot”, ami nem is meglepő, ha elolvassuk
Árpád Zoltánhoz intézett intelmeit: „Soha a *Magyar* népnek el-nyomásával (...) nem
uralkodhatunk” – az pedig nem kérdés, hogy ez a magyar nép a magyar nemesi nemzet:
„Országodban a’ fegyvert viselő Nemesseidet megbecsüld”, nemesek és nemtelenek közt
ne a pusztá nem, hanem „a’ Bajnoki Vitézség tégyen különbséget”, a király is engedel-
meskedjen az alkotmány törvényeinek, a választott, de „Árpád véréből származó igazi
fejedelmeket” tiszteljék, „a’ RUHÁVAL, a’ NYELVVEL, a’ TÖRVÉNNYEL az Országot
fön-tartani iparkodgyanak” stb. Ezek az intelmek tökéletes összhangban vannak a 90-es
országgyűlés nemesi követeléseiével. Arra sem utal Bíró, hogy álláspontja (mely szerint
„a magyar nemesi politika egyik fő változata számára sem merült fel a nyelvkérdés
különösebb indulatokat kiváltó problémaként”) hogyan egyeztethető össze egyrészt a 90-
es országgyűlés nyelvi követeléseiével és forradalomközeli hangulatával, másrészt az újabb
történeti kutatások (mindenekelőtt Kosáry Domokos és H. Balázs Éva által feltárt) ered-
ményeivel, amelyek hangsúlyozzák, hogy a nyelvkérdés fontos részét képezte a szabad-
kőművességgel összefüggésben kialakuló rendi felvilágosodás programjának, és maga a
nyelvújítás is a feudalizmuson belül ment végbe.

Ha mindezt a nacionalizmus-elméletek fényében, pontosabban a választott népmítosz megtartó és nemzetkonstruáló szerepét alapul véve vizsgáljuk, az ellentmondások tompulni látszanak. Decsy Sámuel, akinek nagyhatású, könyvterjedelmű röpirata (1790) sokat tett azért, hogy Páter Hell és Páter Sajnovics elmélete bűnbocsánatot nyerjen, felhívja a figyelmet arra, hogy az északiakkal való rokonság számos külföldi tudós által elfogadott ténye nincs ellentétben a hagyományos (jórészt Kézai krónikáján alapuló) eredetmagyarázattal, és „*Pray, Gebhárdi, Pálma*, és más magyar történet dolgok Iróinak értelmével-is meg-egyez”, hiszen „a’ Finnlandiaiak vagy Finnmarchiaiak és Laplandiaiak lettenek-légyen az északi tartományoknak leg-első lakosai, és valósággal a’ Hunnusoktól származtak légyen.” Semmi okunk szégyelleni ezt a kapcsolatot, sőt, ellenkezőleg, hiszen a régi „*Karieli*ai magyarokat *Karielitáknak*, az az erős karu férfiaknak nevezik a historikusok, és északnak minden lakosai között legnemesebb ’s legvitézebb nemzettségnek lenni tartották őket.” Inkább dicsekedhetnénk azzal, hogy már őseinket is „erős karu ’s kardu nemzetnek” tartották, s hogy ez az erő nem enyészett el bennünk sem, arra tanúul szolgálunk „a’ historiák”. „Ezt más Európai nemzetek-is meg-hallyák rolünk, ’s azt merik mondani, hogy a’ Felsőes Austriai Ház egyedül a’ Magyar nemzet hűségének ’s vitéségének köszönheti mostani ditsőségét.” Decsyt, aki hagyományosan (Thienemann Tivadar nyomán) a magyar nemesi nemzeti ellenállás ideológusaként szerepel, Bíró az értelmiséghez tartozónak tekinti, bár elismeri, hogy álláspontja a nemesi nemzet ideológiájához közelálló. Decsy azonban a nyelvrokonság tényét épp a vitézi virtus közösségének hangsúlyozásával igyekszik elfogadtatni, ami a nyelvről való gondolkodást legalábbis érdekesen árnyalja.

Az északi rokonság azonban nemcsak azért jó, mert újabb bizonyossága a magyarok (szkíták, hunok, és most már „karieli magyarok, karielusok”) ősi vitéségének, virtusának, de a magyarság kiválasztottságát, „megszenteltségét” is új megvilágításba helyezi. A honfoglalás, a Szkítiából való kijövetel (ami már Zrínyinél is a kiválasztottság bizonyítékai között szerepelt, mint a régi zsidó–magyar párhuzam újabb interpretációja: ha Isten úgy hozta ki a magyarokat Szkítiából, „miként Egyiptusból a zsidó népeket”, akkor a magyarság az Újszövetségnek éppúgy választott népe, mint az Ószövetségé a zsidók) az isteni üdvterv igen fontos része, eleve elrendelt cselekedet: „Ezt az Isten (régii *Prófétái* által) gyakran meg jelentette, hogy a’ leg-nagyobb veszedelmek Éjszakrúl fognának a’ Dél-szakiakra jönni, ahol akkoron (a’ többi Sciták között) a’ Honnok-is laktak. Fenyegetődzött az Isten, a’ többek között azzal-is: hogy ezek az Éj-szakiak nagy károkot teendenének a’ Dél-szakiakban: midőn országjokat fel-dúllyák, embereiket le-öldösik, és az igazgatásnak módgyát meg-változtatták. Mind ezek meg-vannak írva *Isaiásnál, Jeremiásnál, Ezechielnél, Dánielnél és Zakhariásnál*. (...) Hogy pedig az Úr-Isten azért erőltette-ki *Honnyokból* ama’ régiebbeket: hogy (az égnei parancsa szerént) a’ gonoszokat le-roncsak; ezt magok a’ Sciták észre-vették magokban. Mert magát Attila Isten’ ostorának hírlelte.” – írja Dugonics a *Szittyiai történetek*ben. Dugonics itt lábjegyzetben jelöli mindama bibliai helyeket, amelyek a „Scitákra” illetve „Honnyokra” vonatkoznak. Jeremiástól többek közt

ezt idézi: „Ímé, eljönnek a napok, ezt mondja az Úr, a mikor nem mondják többé: Él az Úr, a ki felhozta Izráel népét Égyiptom földjéről; Hanem ezt: Él az Úr, a ki felhozta Izráel népét északnak földéről és mindama földekről, a melyekbe elszórta őket! Mert visszaviszem őket az ő földjükre, a melyet az ő atyáiknak adtam” – ez az ígért föld pedig a 18. század utolsó éveinek magyar interpretációjában immár szimbolikus talaj is: a nyelv – ruha – törvények – virtus szimbolizálta magyarság.

A magyarok (illetve elődeik) új választott népként, „új Izráelként” aposztrofálódnak, a honfoglalás tehát az ígért földjének birtokba vétele, az Úr pedig ilyen körülmények között a „Magyarok Istene” lesz. Dugonics a választott nép-mítosz morális jellegének megfelelően úgy adja meg és úgy interpretálja a bibliai helyeket, hogy azok, tanításként, a korabeli valóságra is adaptálhatók legyenek. Közvetlenül az imént idézett rész után ugyanis az a rész következik, ahol az Úr az ígért földjére lépés előtti megtisztításról beszél: „Előbb azonban megfizetek nékik az ő bűneikért és vétkeikért kétszeresen, mert megszenteltelentették az én földemet az ő útálatosságaiknak holttestével és bétöltötték az én örökségemet az ő fertelmességeikkel”. E bibliai versek szekularizált, a Magyarok Istenére áthangszerelt változata nagyon gyakran ott kísért a magyarság bűneit (t. i. hogy elfordult az igaz magyar erkölctől, bétöltötte Isten örökségét – a magyar nyelvet és/avagy a magyar törvényeket – fertelmességeivel) ostromozó szövegekben. Igazán nagy karriert azonban akkor futnak be, amikor az „örökség”, az „ígért földje” a nyelvvel azonosítódik, ahogyan az például a nyelvújítás vitáiban történik, ahol a metaforák azonos-sága, a harcok kortársak által is megfigyelt „hitvita-jellege” elgondolkoztató. Az ilyen alapon felfogott irodalom (mint a nyelv „kivirágoztatása”), amely tehát a nyelvi-etnikai (kiválasztott) közösség összetartásában ilyen nagy szerepet játszik, nem is lehet más, mint kultikus.

De az új Izráel a régítől eltérően már nemcsak beleszületettek közössége, hanem hódító, s épp virtusai felsőbbrendűségének köszönhetően asszimilációt követelő sereg, amint a vonatkozó, Dugonics által szintén idézett bibliai helyekből kiderül – Ézsaiástól például a következőt veszi át: „Így szól /az Úr/: Kevés az, hogy nékem szolgám légy, a Jákób nemzetségének megépítésére és Izráel megszabadultjainak visszahozására: sőt a népeknek világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen! (...) Ímé, ezek messziről jönnek, ímé, amazok észak és a tenger felől, és amazok Sinnek földjéről.” Anthony D. Smith kiemeli, hogy ezek és az ehhez hasonló versek úgy fogalmazzák újra a kiválasztott nép mítoszáét, hogy azok immár terjeszkedésre és háborúra indítsák a közösséget. „Az a meggyőződés, hogy tulajdonukban van az egyedül igaz hit, a fejlettebb erkölcsiség és civilizáltság, számos misszionárius mozgalmat és imperialista hadjáratot inspirált és szentesített, melyek a 'sötétségben élők' irányultak – akár a Kaukázusban konvertitákat kereső középkori örményekről, akár az igazságos dzsihad iránt elkötelezett arabokról vagy azokról a nyugati nemzetekről legyen szó, melyek a fehér ember 'civilizációját' erőltetik rá az ázsiaiakra vagy afrikaiakra.” Eckhardt Sándor a francia kultúrmisszió-tudatról írja, hogy „a művelt európai nemzetek szellemi életének egyik feltétele, hogy nemcsak

mitikus eredetmondákat eszelnek ki nemzeti prestige-ük emelésére, hanem bizonyos missziós feladatokkal dicsekednek, s ezekben természetes imperializmusuk, létezésük, esetleg terjeszkedésük nyer igazolást.” Ahogy Ronsard már a 16. században megfogalmazza: „Isten megesküdött, hogy olyan királyokat ad nekünk, akik a liliumvirágot addig a pontig elültetik, ahonnan a Nap hosszú munkája során érkezik hozzánk.”

Az a *populus Christianus*on belüli európai kiválasztottság-szereposztás, amely például a franciáknál „az Egyház legidősebb leánya”-pozícióban, a „christianissimus”-ságban és a kereszténységre vezérlésben nyilvánult meg, Magyarországnak a védőbástya-szerepet juttatta. Isten ostora leszármazottainak harcias virtusa így hasznos és tiszteletreméltó pozíció birtokosaivá tette és ehhez mért öntudattal ruházta fel a vitéz magyar nemzetet – ahogy azt Decsnyél is láthattuk. A misszió legitimációját a retorika szintjén kezdettől „az igaz keresztény erkölcs védelmezése”, tehát morális érvelés adta, s ez a valóságos pogányok elleni valóságos harcok időszakának elmúlása után is megmaradt, alapjául szolgálva az újjáformálódott, de továbbélő kiválasztottság-mitosznak is.

Az északról jött nép feladata ugyanis az, hogy „az égnek parancsa szerént a’ gonoszokat” lerontsa, írja Dugonics. Meg kell küzdeniük „Babilon leányával”, a „Nagy Szajhával” (a korban a romlott nyugati gondolkodás és a tiszta, romlatlan, méltatlanul félredobott magyar erkölcs párharca tematizálódik így, mindenekelőtt a luxus körüli vitákban), hiszen ők az igazi virtus őrzői, akiknek (mármint a szittyáknak) régi „erkölcsöket nagyobbra böcsüllí Horác, mint az akkori Rómaiakét.” Ha ettől eltérnek, sugallja Dugonics, elveszítik kivételes pozíciójukat – vagy ahogy Berzsenyi írja (aki különféle okok miatt a valaha „tisztá”, később „megromlott” rómaiakkal állítja a magyarságot párhuzamba, de szintén a kiválasztott nép morális jellegének érzékeltetésére): ha az állam alapját alkotó tiszta erkölcs „megvész”, „Róma megdől, s rabigába görbed”, ami a „szabad magyar nemzet esetében a szolganépek közé süllyedést jelenti, mely a nemzethalálnál is rosszabb. A pars sanior, az igazi nemesség, vera nobilitas virtusmegőrző feladata a bibliai versek háttére előtt immár nem egyszerűen nemzetfenntartó erő, de egyenesen az isteni parancs teljesítése.

A *communitas* – a „jobbik rész”, mely a közösség egészét képviselő elit – kiváló volta az eredeti (középkori) korporációs politikai tanban is erkölcsileg alapozódott meg: most lényegében nem történik más, mint ennek az „eredendő” megalapozásnak a felelevenítése. Hiszen a nemzet egyrészt (potenciálisan) egyenlők közössége, másrészt viszont szupercsalád, amelyben hatalmi viszonyok vannak, s amelyben a kiskorúak csak felnőve vehetik át örökségüket, kapják meg – addig apjukra ruházott – jogaikat. (Kivéve persze azokat, akik örökké kiskorúak maradnak, mint az örültek és a nők – utóbbiak „honleányként” való átmeneti megformálása a reformkorban nem is mentes bizonyos ellentmondásoktól.) Az atyák feladata gondoskodni gyermek-alattvalóikról – a társadalom alsóbb rétegeiről és mindenekelőtt a nemzetiségekről.

A korabeli magyar társadalomelmélet körforgás-gondolata értelmében (melyet legexplicitbben talán Bessenyei fogalmazott meg) eredetileg minden magyar nemes, s ez a

nemesség a honfoglalás idejéből datálódik. A magyarság ugyanis legyőzte az itt talált őslakosságot, vagyis bátrabbnak, jobbnak, erősebbnek bizonyult azoknál. Urak és szolgák történetileg két külön népből – a győztesek illetve a vesztesek népéből származnak, ahogy a Magyarországon először Kézainál kifejtett, ám általa a francia államelméleti gondolkodásból átvett eszme hirdeti. Nagy Károly összehívta embereit a mórok elleni harcra, de voltak „gyávák”, akik nem jöttek el, s akiket ezért az uralkodó szolgaságra vetett. Az ő utódaik a jobbágyok, a bátraké a „franchises”, a frankok. Egy másik francia elképzelés szerint (mely még a 18. században is élő volt) a francia nation a hódítók leszármazottja, a peuple, a harmadik rend viszont a galliai szolgák utódaiból áll. A nemesi natio, a communitas militans erényei, a hősiesség, vitézség, becsület, bátorság – és az ebből következő egyenesség és „magyaros szókimondás” (hiszen csak a gyávák, az alattomosak választanak kerülő utakat, beszélnek mellé, akik nem mernek nyíltan szembeszállni, félnek vállalni a kiállást igazukért, a harcot elveikért) a hadi virtus háttérbe szorulása, pontosabban szublimálódása, jelentésének átvittebbé válása után is az „alapvető magyar jellemvonások” közé fognak tartozni. (Még a 19–20. század fordulójának magyar nyelvészetében is ezek határozzák meg pl. a „magyaros mondat”, „magyaros beszéd”, a „magyaros szerkesztés” definícióit...) Árpád utódai tehát épp virtusuk jogán válhattak a térség államalkotó natiójává, hiszen nyílt harcban vették el a területet annak megvédésére képtelen, tehát méltatlan birtokosaitól. Ahogy a reformkor történeti gondolkodására igen nagy hatást gyakorló Horvát István írta 1806-ban: „Mi vagyunk itten az Uralkodók, nem a rabságba ejtetett idegen népségek, nekünk köll öröznünk itt fönnlételünket, nem azon korcsosodottaknak, kik asszonyi puhaságú létökre hazájokat, Nemzeti létöket és szabadságukat elvesztegették.”

A „szláv” szó etimológiáját a szlávok a „szlava”, dicsőség szóból származtatják – a 18-19. századi magyar gondolkodás viszont a fentiekkel összhangban a „skláv”, rabszolga kifejezésből. Ők a legyőzöttek, a szolgák népe. Dugonics az *Etelkában* jogokkal való felruházásukat a totális asszimilációhoz köti: Zoltán, mondja Árpád, ne higgyen a Pannónoknak (a morvai tótoknak), „még faragatlan ocsmány nyelvökkel a’ Magyar vérbe nem keverődnek”, ugyanis „Rabok lévén, nem örömet láttják a’ Magyar szabadságot.” A Szittyiai történetekben felháborodottan kikel azok ellen, akik a hunokat illetve szittyákat a „pácínákokkal” azonosítva Attilát szlávoknak tartják: „Ezeket némelyek *tótoknak*, némelyek *magyaroknak* mondják, és a’ Kúnokkal egy-vérűeknek. Ez annak-is oka, (ha-csak bolondoskodásnak nem mondgyuk): hogy (a’ mostani írkalók közül) egy-kettő, *Attilát* is (*Honnyai*val együtt) *tótnak* meri mondani. E’ féle ízetlenségeket a’ *magyar* gyomor meg nem emészthet.” Decsy viszonylag tárgyilagos, de fontosnak tartja megjegyezni, hogy Attila legyőzte „Svatoplugus király” tótjait, kiüzte őket Pannóniából, akik (kevesen) itt maradtak, azok „a’ Karpatus hegye alá szorítottak, kiknek maradékai mostis ott laknak, és a’ Magyaroknak szolgálnak.” Verseghy legfőbb bűne Horvát és Révai szemében, hogy „az igaz ősi magyar formára” (t.i. az ikes ragozásra) „az úttálató tótoságot reá merte fogni”. Martinovics az 1791-ben az ország rendjei előtt elmondja, hogy „a magyar bátor

és harcias, komoly és szerény, éles elméje van és megfontoltan cselekszik, szótartó és vendégszerető, gyűlöli a fősvénységet és kétszínűséget”, majd így folytatja: „üldözi az álnok rácot, és a tótot alig tekinti embernek”.

Visszatérve a körforgás-gondolathoz: mint Bessenyei kifejti, azok a magyarok, akik „megromlottak”, lesüllyedtek a szolgák népébe, elveszítve esetleg nemességüket is. De ők, virtusaik felelevenítésével, mindig újra visszaemelkedhetnek. (Mind a – hangsúlyozottan *magyar!* – parasztság felértékelődésének, mind a reformkori jogkiterjesztés-konceptciónak ez az egyik legfontosabb alapja.) Akik viszont meg tudták őrizni „nevüket”, azok méltónak bizonyultak a kiválasztásra – méltó képviselői a választottak népének. A megváltozott körülmények között a védelemnek és a misszióknak (azaz a közösség fenntartásának) az eszköze immár nem (nem kizárólag) a kard: „a Vitézség csak a Nemzeti Csinosodás által dicsőíti meg a Nemzetet tökéletesen”, írja Faddy Kristóf 1824-ben, s a mostani ellenségen (mondja Széchenyi 1842-ben) „nem fog a kard, előtte a legtündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen”, ma „a’ legdicsőbb vitézség, a’ legszilárdabb akarat (...) nemcsak hogy egy hüvelyknyivel sem mozdítják elő a magyarság ügyét, de éppen ellenkezőleg, a’ lehető legnagyobb veszélybe bonyolítják azt, hahogy ezen felette nagy dicséretre méltó tulajdonok hátterében nem világlik az erkölcsi felsőbbség ellentállhatatlan súlyával a civilisációnak varázshatalma (...), mert nemzetnek erénye ’s fensőbbsege csak annyiban van, a’ mennyiben lehető legtöbb egyes tagja ugyancsak betölti saját helyét férfiulag és szeplőtlen.” A magyarságot, „mostani *nyers* állapotjában”, (Széchenyi szóhasználata nem véletlenül idézi bennünk a strukturalista Lévi-Strauss kultúrakonceptcióját), „mielőtt elfogadhatóvá, ízletessé vált volna”, nem „veszi be” a beolvasztani kívánt népek gyomra. „Főtté” kell változtatni a nemzetet, kultúráját fejleszteni, s ez etikai feladat. Az asszimilációt, mondhatnánk, a kiművelt magyar kultúra „trójai falova” képes csak elérni, nem az erőszakos magyarosítás. Azzal csak álságos, „külszín szerint” magyar farizeusokat nyerhetnénk.

A magyarság immár nem a kereszténység pajzsa, hanem az európai civilizáció (missziós) végvára. Az „Éjszakról felhozott” és a gonosz Babilont lerontó kiválasztott nép mítosza programot ad a 19. század kulturális és irodalmi mozgalmainak (gondoljunk akár csak a „népnemzeti” kánonnal kapcsolatos, az értéktelen és a nemzeti kultúrát degradáló „petőfieskedők” elleni, vagy a veszedelmes kozmopolitizmussal kapcsolatos vitákra), de nem ér véget a századdal, sőt. A 20. század elejének az idegen hatások, az asszimiláció eredményei ellen hadakozó kritikai vitáiban fellángol, és talán minden addiginál erősebb politikai tényezővé válik, különösen Trianon után, amikor a kulturális kiválasztottság érzete, a kultúrmisszió gondolata válik az agresszívebb politikai nacionalizmustól idegenkedők és a politikai irredentizmust képviselők között az egyetértés egyetlen, de annál fontosabb pontjává. S hogy ez a rokonság egyszerűsége valóban átjárást biztosított kulturális és politikai nemzeti misszió között, arra legjobb példa talán Németh László *Kisebbségbenje* fogadtatásának kalandos 20. századi sorsa.

Bessenyei György a „laponok” szinkrón állapotát alapul véve utasította el a rokon-ságot, összhangban körforgás-elméletével is – hiszen még ha valaha vitézek és nemesek voltak is a lappok, „föld alatt lakó, csúf, vakondok Nemzetté” korcsosultak, s ebből az állapotból nem is tudtak kitörni, ami napnál világosabban bizonyítja, hogy a nemes nemzetként fennmaradni képes, törvényes létét megőrizni tudó (s e képességeivel felsőbbrendű, kiválasztott voltát bizonyító) magyarsághoz semmi közük nem lehet. Dugonics történetileg közelíti meg a kérdést, a kiválasztott nép mítoszának igen hatékony újraalkotásával, s elképzelése – és művei – népszerűségének talán az az egyik magyarázata, hogy az északi rokonokat az „igaz nemesség” mindkét formájával, mind az erő, mind a kultúra illetve civilizáció virtusával fel tudta ruházni. Nemcsak Karéliát, vagyis Karjelt magyarázza „jeles karú”-ként, hanem a ’finn’ szót is finomként: Finnország egyenlő „Finomországgal”, a „nemes magyar vitézek” (leányágon: Etelka illetve a hozzá hasonlóan „szépséges és erényes szűz” magyar nyelv révén) rokon hazájával, s a kultúra – a megművelt föld – az utóbbi szűz, vagyis a magyar nyelv méltatlanul elhagyott, ám most végre termővé tett teste lesz, amely „földnél és folyónál biztosabban” tartja össze a nemzetet, s biztosítja egyszersmind etnikumként való fennmaradását. A haza fiai a nyelv urává (és parancsolójává) válnak, törvényeket hoznak a helyes nyelvhasználatról és meghatározzák a nyelvvel való nem törvényes, elítélendő viszonyt, például a „magyartalan” használatot: megrendszabályozzák és ökonomizálják az asszonnyá lett (pontosabban tett) nyelvet – „és boldogan élnek, amíg meg nem hálnak.”